Pristopi k iskanju informacij - od klasičnih do jezikovnih modelov

Zaključna predstavitev pri predmetu raziskovalni seminar

Andrej Erjavec

Kazalo vsebine

Uvod

- Naraščajoča količina digitalno shranjenih podatkov
- Iskanje informacij (IR) – veja računalniške znanosti
- >80% vseh podatkov je nestrukturiranih
- Ni vnaprej definirane sheme
- Več modelov za procesiranje besedil

Iskanje informacij - definicija

- Veja računalniške zananosti
- Hranjenje, predstavitev, iskanje informacij
- Tesno povezano z NLP in rudarjenjem besedil

- **Cilj: pridobiti množico relavantnih dokumentov glede na uporabnikovo poizvedbo.**

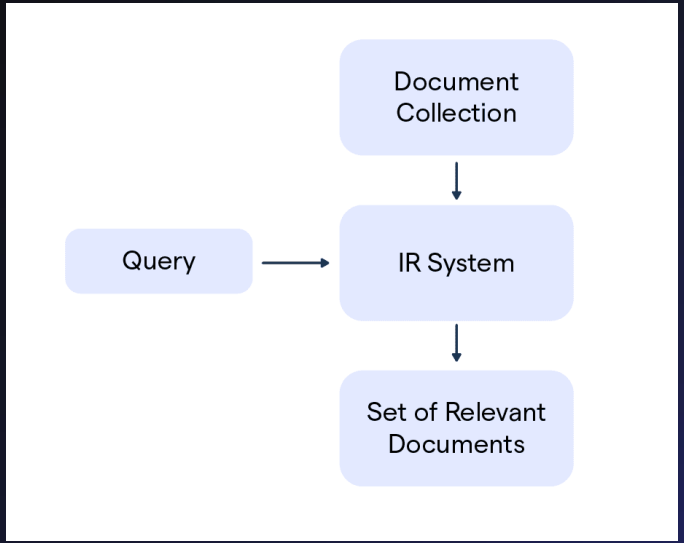

Poenostavljena shema procesa iskanja informacij
(vir: https://botpenguin.com/glossary/information-retrieval)

Proces iskanja informacij

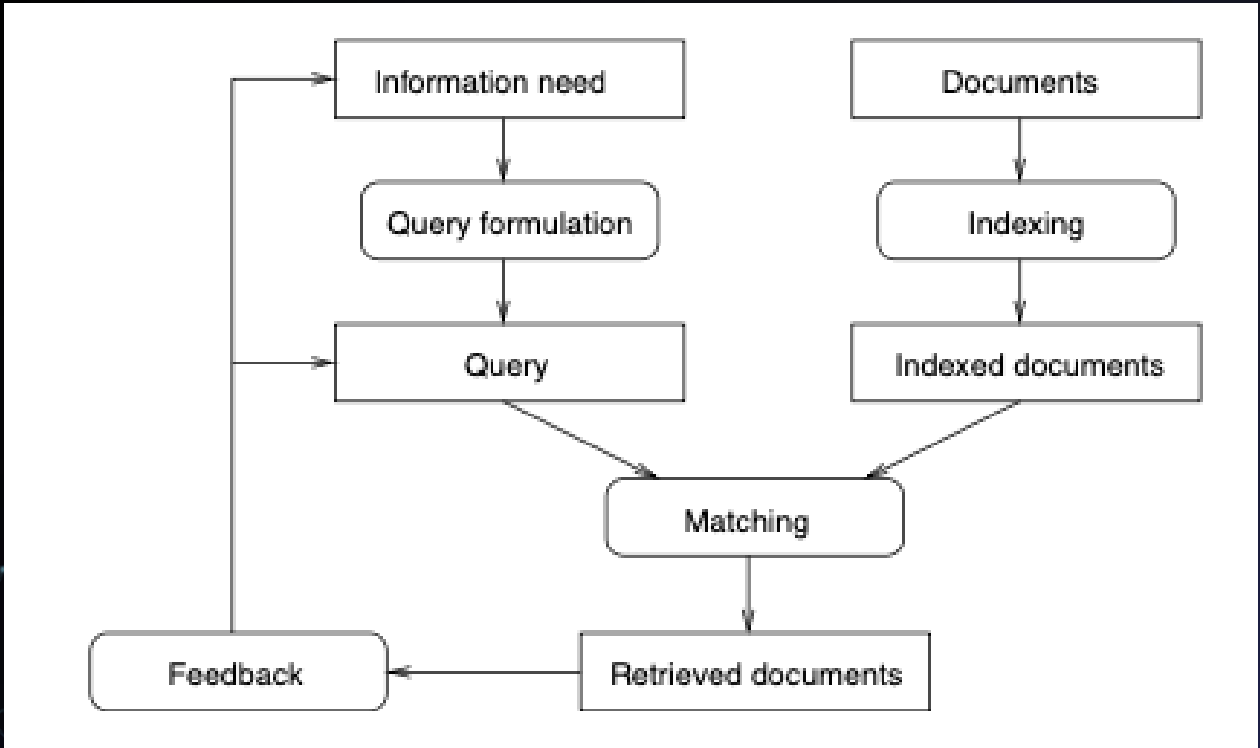

Proces iskanja informacij (1)

1. Predobdelava

- A ➔ a
- Tokenizacija
- Odstranjevanje pomensko manj pomembnih besed
- Stemming (Studying → Study)
- Lematizacija (Caring → Care)

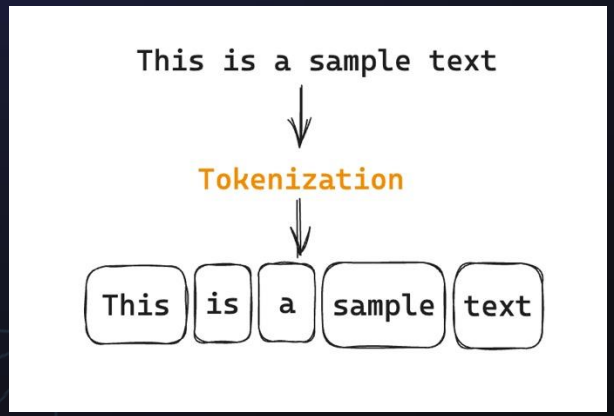

2. Indeksiranje

- Pretvorba tokenov
- Inverzni indeks
- Vektorske predstavitve
- Vgnezditve

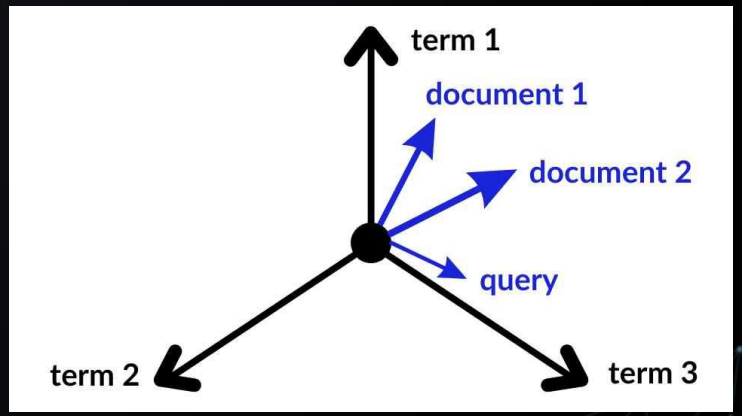

Proces iskanja informacij (2)

3. Iskanje

- Poizvedba
- Rezultat je nabor ustreznih dokumentov
- Ad-hoc in regex neučinkovita
- Enostavni algoritni (BM25)
- Rezultat je naurejena množica dokumentov
- (N=1000)

4. Rangiranje

- Urejanje glede na relavantnost
- Kompleksnejši modeli
- Rezultat je urejena množica dokumentov
- (N=20)

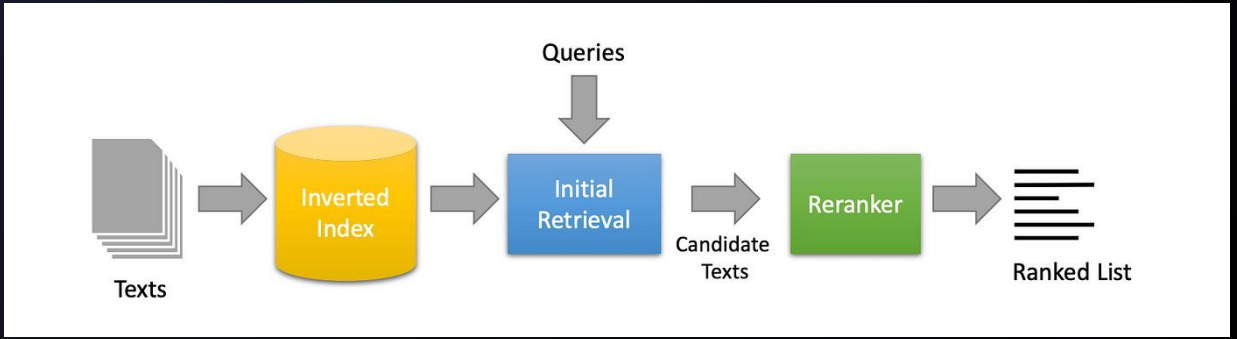

Fazi iskanja in rangiranja
(vir: https://neerajku.medium.com/document-ranking-using-bert-a4b00eb258c4)

Izzivi pri iskanju informacij

Semantična neskladja

Uporabnik ne pozna structure ter besedišča dokumentov, zato prihaja do neskladij med poizvedbo ter vsebino dokumentov.

Polisemantičnost

Beseda ima lahkospremenjen pomen glede na kontekst. Model mora prepoznati kontekst okoli besede za določanje pomena.

Semantika besedila

Podatko razpršeni po besedilu, relacije med koncepti definirane s semantiko + nepoznavanje strukture.

Problem neskladja v besedišču

angl. Vocabulary mismatch problem.
Različni uporabniki za isti koncept uporabljajo različna poimenovanja.

Modeli za iskanje informacij

Boolovi modeli

- Boolova logika

Probabilistični model

- Binarni vektorji
  BM25

Vektorski modeli

- Večdimanzionalni vektorksi proctor
- Gosti vektorji
- Bag of Words
- TF-IDF

Vgnezditve

- Redki vektorji
- Word2Vec
- GloVe

Jezikovni modeli

- Zajem konteksta
- BERT
- modeli GPT

Boolov in razširjeni Boolov model

- Nizanje ključnih besed z logičnimi operatorji
- Lahko predstavimo z Venn diagramom
- Jasna struktura poizvedb
- Visoka stopnja nadzora nad pridobljenimi dokumenti
- Dokument ustreza ali pa ne ustreza (binaren rezultat)

Razširjeni Boolov model = klasični + algoritem za rangiranje

- Uteževanje poizvedb in dokumentov
- P-norm metrika
- Dokumenti rangirani po verjetnost, da so ustrezni

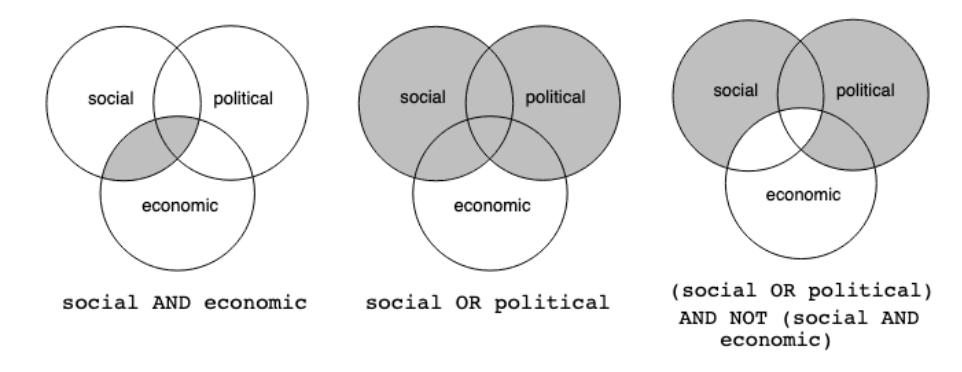

Probabilistični model

- Predstavitev z binarnimi vektorji.
- Komponenta vektorja = izraz v dokumentu
- Predp: pojavljanje izrazov v besedilu je statistično neodvisno.

Za vsak dokument izračunamo $P(R \mid d, q)$
Verjetnost, da je dokument d relavanten za poizvedbo q

BM25 (Best Match 25) uporabljen za iskanje in rangiranje.

- tf, idf + normalizacija dolžine besedila (preprečevanje prevlade daljših besedil)

Vektorski modeli

- Dokumenti = vektorji
- Večdimenzionalen Evklidski vektorski prostor
- Podbni izrazi so blizu v vektorskem prostoru

- Redka predstavitev
  (angl. sparse vecotrs; one-hot kodiranje)
  - dim = |korpus|
- Gosta predstavitev (angl. Dense vectors)
  - dim ≈ 300

- Kosinusna in evklidska razdalja

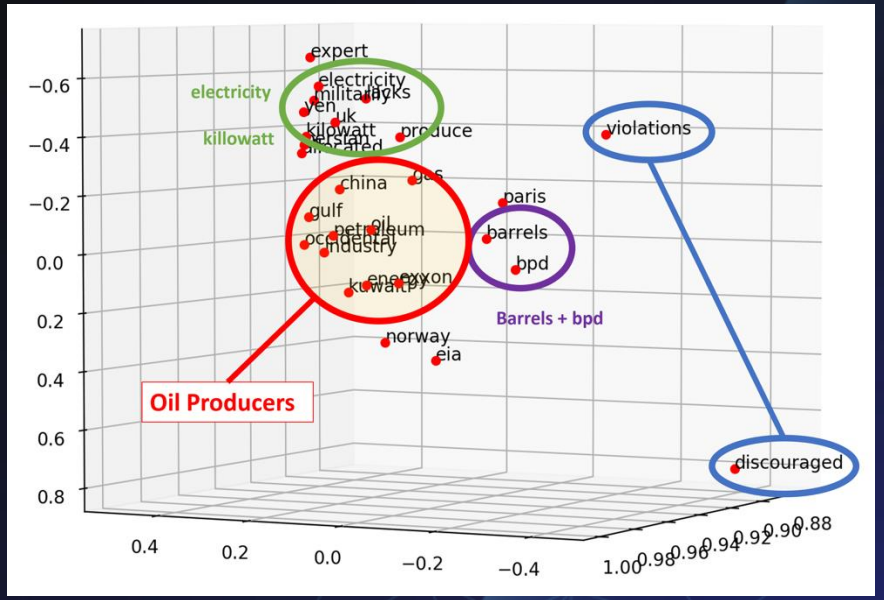

Vektorska predstavitev besed
(vir: https://aegis4048.github.io/understanding_multi-dimensionality_in_vector_space_modeling)

TF-IDF

- Tf – število pojavitev besede v dokumentu
- Idf – normalizacija pogostih izrazov

$$TFIDF = tf(t,d) * IDF(t)$$

\+ Učinkovit, enostaven za implementacijo
\− Linearna rast utži s pogostostjo izraza (prioritizacija pogostih izrazov)
\− Ni normalizacije dolžine dokumenta (BM25)

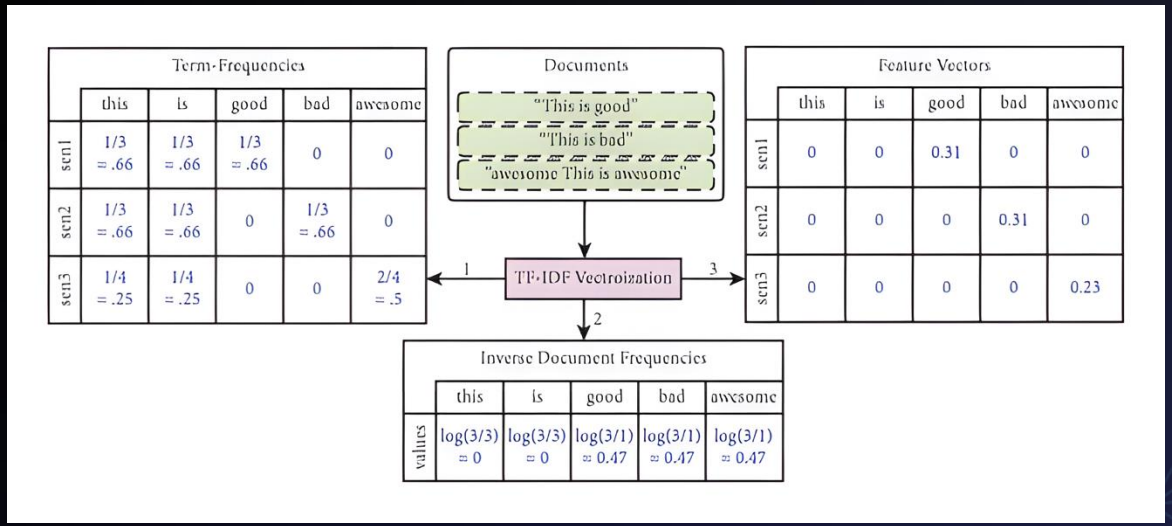

TF-IDF vektorizacija (vir: https://www.researchgate.net/figure/Illustration-of-TFIDF-vectorization_fig3_354354484)

Vgnezditve

Do sedaj:

- redki vektorji ($\dim = |korpus|$)
- Ni zajema semantike besed

- Vgnezditve = predstavitev bedes z gostimi vektorji
- Semantično podobne besede (dokumenti) so si blizu v vektorskem prostoru

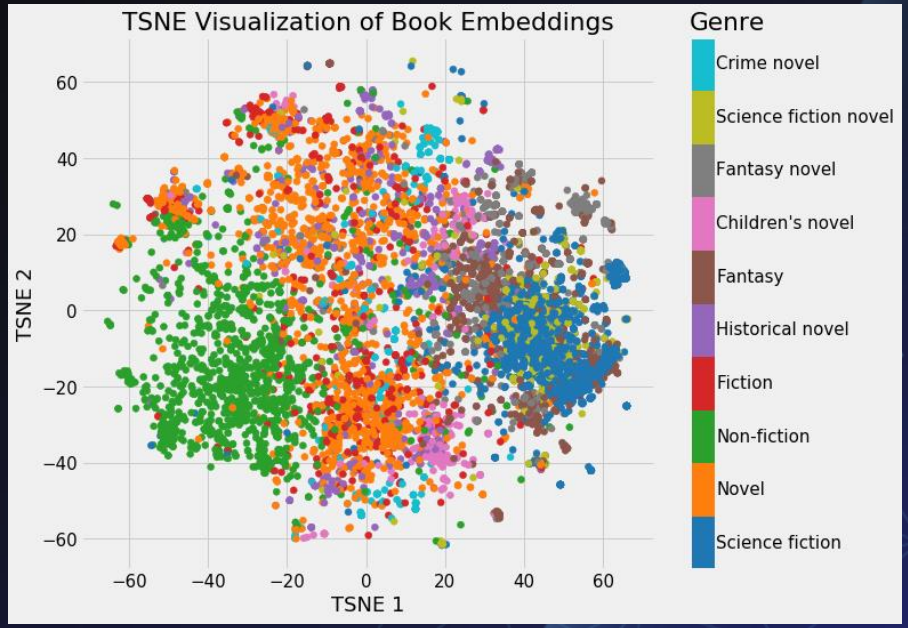

Grafična predstavitev vgnezditev (vir: https://devopedia.org/word-embedding)

Word2Vec

- Google, 2013

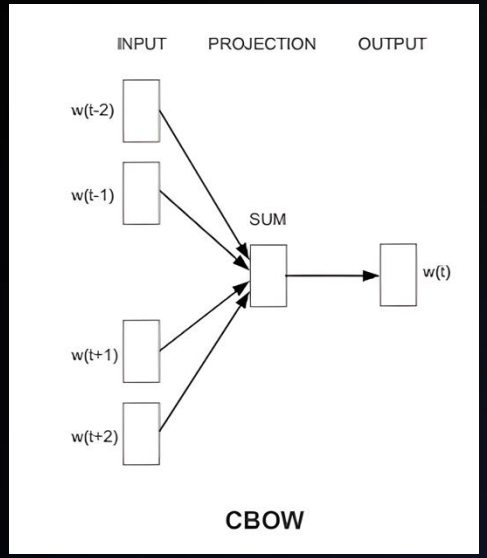

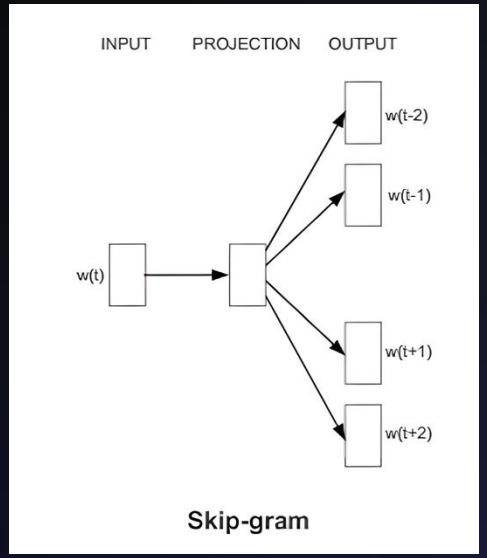

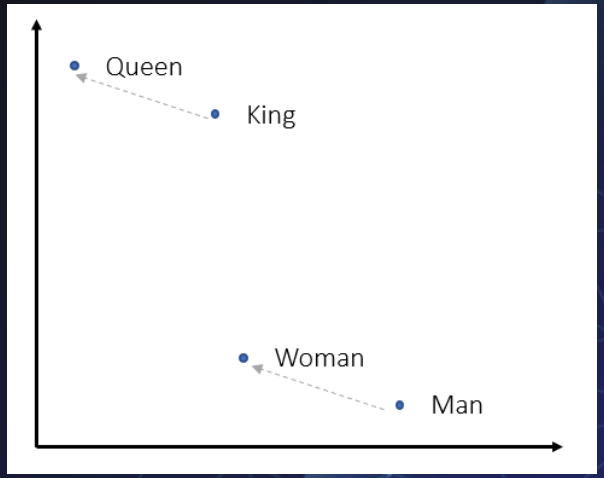

Kontekst ➔ ciljna beseda
(Boljši za redke besede)

Beseda ➔ kontekst
(Hitrejši)

$$King - man + woman = queen$$

GloVe

- Model nenedzorovanega učenja
- Izboljšava Word2Vec
- Analiza so-pojavitve besed (kolikokrat se beseda pojavi v kontekstu druge besede v korpusu)

- Boljši v hitrosti napovedovanja kot CBOW in Skip-gram na enakem korpusu

- Ne upošteva polisemije besed (identični vektorji)
- Ne prepoznava odvisnosti med besedami, pripon, predpon

Jezikovni modeli - BERT

- Razvoj globokega učenja in transformerskih modelov
- Modeli kontekstualnih vgnezditev

- Google, 2018
- Jedro Google spletnega iskalnika
- Dvosmerno branje besedila – zajem konteksta v obeh smereh od ciljne besede
- Predhodno treniran (pre-trained) na besedilih Wikipedia

- Pomen besede se dimamično prilagaja glede na kontekst (polisemija)
- Številne izpeljake (Docbert – klasifikacija dokumentov)

Maskirano jezikovno modeliranje

Naključno maskiranje besed in učenje rekonstrukcije iz širšega konteksta.

Napovedovanje naslednjega stavka

Ali si dva stavka logično sledita

Jezikovni modeli - GPT

- Generative pre-trained transformers
- Generacija tekočega, semantično smiselnega besedila
- Običajno niso uporabljeni za vektorsko predstavitev

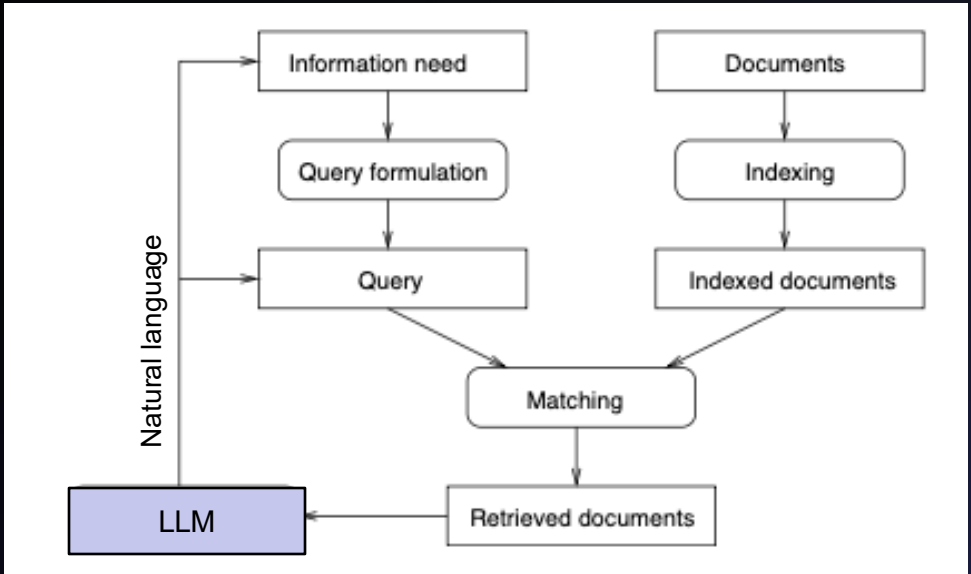

Integracija LLM v proces iskanja informacij

Zaključek

- Velika količina digitalno shranjenih dokumentov ➔ potreba po učinkovitem iskanju informacij
- Skozi leta razvoj v kompleksno znanstveno področje.
- Od klasičnih do jezikovnih modelov, nevronske mreže, globoko učenje

Hvala za pozornost!

Vprašanja?

Reference

[1] B. Mitra and N. Craswell, “Neural Models for Information Retrieval,” May 03, 2017, *arXiv*: arXiv:1705.01509. doi: 10.48550/arXiv.1705.01509.

[2] Y. Zhu *et al.*, “Large Language Models for Information Retrieval: A Survey,” Sep. 04, 2024, *arXiv*: arXiv:2308.07107. doi: 10.48550/arXiv.2308.07107.

[3] K. A. Hambarde and H. Proença, “Information Retrieval: Recent Advances and Beyond,” *IEEE Access*, vol. 11, pp. 76581–76604, 2023, doi: 10.1109/ACCESS.2023.3295776.

[4] G. Salton, E. A. Fox, and H. Wu, “Extended Boolean information retrieval,” *Commun. ACM*, vol. 26, no. 11, pp. 1022–1036, Nov. 1983, doi: 10.1145/182.358466.

[5] P. Bafna, D. Pramod, and A. Vaidya, “Document Clustering: TF-IDF approach”.

[6] D. Hiemstra and A. P. de Vries, “Relating the new language models of information retrieval to the traditional retrieval models”.

[7]

A. Petukhova, J. P. Matos-Carvalho, and N. Fachada, “Text Clustering with Large Language Model Embeddings,” *International Journal of Cognitive Computing in Engineering*, vol. 6, pp. 100–108, Dec. 2025, doi: 10.1016/j.ijcce.2024.11.004.

[8]

M. Sanderson and W. B. Croft, “The History of Information Retrieval Research,” *Proc. IEEE*, vol. 100, no. Special Centennial Issue, pp. 1444–1451, May 2012, doi: 10.1109/JPROC.2012.2189916.

[9]

K. W. Church, “Word2Vec,” *Nat. Lang. Eng.*, vol. 23, no. 1, pp. 155–162, Jan. 2017, doi: 10.1017/S1351324916000334.

[10]

N. T. James and R. Kannan, “A Survey on Information Retrieval Models, Techniques and Applications,” *IJARCSSE*, vol. 7, no. 7, p. 16, Sep. 2017, doi: 10.23956/ijarcsse.v7i7.90.

[11]

Q. Jiao and S. Zhang, “A Brief Survey of Word Embedding and Its Recent Development,” in *2021 IEEE 5th Advanced Information Technology, Electronic and Automation Control Conference (IAEAC)*, Chongqing, China: IEEE, Mar. 2021, pp. 1697–1701. doi: 10.1109/IAEAC50856.2021.9390956.